

պատասխան եւ ոչ գրամ ընդունելով երկու եղաբարբ, կ'որոշեն Զմիւռնիայէն ի Գահիրէ անցնելի, ուր պարտապաններ ունէին, բայց անպատու վրէլայ իրենց ճամբորդութիւնը, թողլով Գահիրէն դէպ ի Ամասեղրամ երթալու նպատակաւ կը նստեն ի Մարսէլլ, ասկէ հայու մը առաջնորդութեամբ կ'երթան Պարիս, ուր երկու շաբաթ կենալէ վերջն ալ դարձեալ չեն ընդունիր որեւիցէ լուր Հոլանդայէն, այս երկար ճանապարհորդութիւնը կը դատարկացնէ քսակներ, աշխպէս որ Պարիս անկարող վրէլան մինչեւ անգամ բնակարանի վարձքն եւ առաջնորդ հայուն խոստացուած օգնութիւնն հատուցանել, յուսահատ կը դիմեն առ Լուդովիկոս Ժ. Զ. de Sartineի միջնորդութեամբ եւ կը ներկայացնեն հետեւեալ խնդիրները. 1. Հատուցանել առաջնորդ հայուն խոստացուած նպաստը. 2. Ցան ախրով բնակարանի վարձքը եւ 3. Իրենց համար մինչեւ Ամասեղրամ ճանապարհածախքն հօգալ. Յաջողեցան իրենց ակնկալութեան մէջ. չկայ այս մասին որեւիցէ ծանօթութիւն: Ասոնք են Մակլէրի Ալէ-Էլեալ Բուլլիի պատուականները, որոնք իրենց բազմազոյն երանգներով կը զուարճացնեն միշտ բանասէր ընթերցողին միտքը. յանձնելով զայն հայ բանասիրաց՝ արագ եւ յաջող հրատարակութիւն կը մտլնենք ձեռնարկուած Ձեռագրաց ցուցակին: Հ. Ն. Ս.

Փափազեան Վ. — Պատմութիւն հայոց գրականութեան սկզբից մինչեւ մեր օրերը. յօնանակ ուսուցիչների եւ դասաւորող դպրոցների համար: Յանդիւնով նմոշներ հայ բանահիւսութիւնից: Մասն II. Սկզբից մինչեւ ԺԶ դարը: Երեւան, տպ. «Արշակ», 1908, 80 էջ 328. 9րդ 80 կ:

«Դասագրքի բացակայութիւն» Ազգ. Գրասենագրութեան պատմութեան կարեւոր ուսման համար գրողի պատճառն եղած է առաջիկայ ձեռնարկութեան: Զարբանայեանի «Գատմութիւն հայկ. հին դպրութեան», գործն հինցած է այլ եւս, եւ անգոհացուցիչ է թէ ներկայ դարուս գիտնական պահանջմանց եւ թէ դպրոցական դասագրքի յարմարութեան տեսակիս: Թերութիւնս լրացնել նպատակած է փափազեան, բայց ուրիշ խնդիր է թէ յաջողած է այս՝ վիզասան հեղինակին: Վիզասանութիւն եւ բանասիրութիւն երկու իրարու անհաշտ գիտութեան ճիւղեր են. հետեւաբար հարկ չկայ հին մատենագրական ուսման մասնագիտութիւն միտուել յանձն վիզասան-թատերագիր-ժողովրդական փափազեանի, որ մատենագրական

դաշտն իրած է մի միայն դասագիրք մը հնձելու նպատակաւ՝ գրել հարեւանցի հարուածով, Այլագգ կարելի չէ մեկնել նորագոյն քննութեանց անտեղեկութիւնը եւ հին մատենագրութեան անգիտակից իւր կողմէն ոչ այլ ինչ կը ներկայացնէ մեզի առաջիկայ երկասիրութեամբ բայց եթէ վարկպարտի համառօտութիւն մը է. Զարբանայեանի գրուածոց՝ ինչ ինչ թիւրիմացութիւններով հանգերձ: Գերազանց կերպով ինձեալ եւ ընտելագոյն է գեռ սրբագան Գուրեանի այս կարգի աշխատասիրութիւնն — «Գատմութեան մատենագրութեան մէջոյ», Կ. Պ. 1885: Ձեռագրաց ցուցակներու հրատարակութիւնը եւ այլ եւ այլ մատենագրական քննութիւնը՝ պարբերականներու մէջ եւ առանձին՝ ուրիշ կերպարանք տուած են հայ հին մատենագրութեան պատմութեան, ցաւալի է տեսնել որ փափազեան առանց օգտուելու այդ նոր գիտնականի աղբիւրներէն ի լոյս կեննայի իւր երկասիրութիւնն Ի դարուն՝ ԺԶ դարու գրչիքներով, որ անարդարանալի է: Այս հիմնական թերութիւնն մասնաշեղէլ ետքը անցնել ի մերձուստ մանր քննութեան աննպատակ կը նկատենք:

Հարկ է գիտել սակայն թէ անյաջող է նմանապէս ընտրուած Յօրինուածութիւնն «Ձեռնարկ դասագրքի», մէջ, նիւթերն իրենց կարեւորութեան համաձայն չեն մշակուած. որ անհրաժեշտ պայման մ'է դասագրոց համար, օր. չափազանց ընդարձակ տեղ շնորհաւոր է «Բանահիւսութեան», (էջ 5—61), ուրմանրապատում ի մէջ կը բերուին Հայկազեան շրջանի գիւցազանց՝ Հայկոյ եւ Բէլի, Արայի եւ Համբարձում, Տիգրանայ եւ Աժգահակայ եւն զրոյցներն, որոնց անխառն պատմութեանց առ խորհնացող այնպէս կասկածելի է: Նոյնը պէտք է ըսել նաեւ Սանատարայ եւ Նմանեաց ժողովրդական վեպերու համար, որոնք նոյնպէս երկար էլքը գրուած են — դասագրքի մէջ: Մեր միտքը չէ օտալոյ զրոյցներուս գրական նշանակութիւնն ժողովրդ. եւ գովիլի է միշտ փափազեանի մատնութիւնն — այս ճիւղն ալ նկատել ազգ. գրականութեան պատմութեան մէջ: Հատ ճապաղ է Գողթան երգոց նուիրուած հատուածը: Ազգ. գրականութեան պատմութեան մէջ աւելորդ էր նաեւ Գրի Նախական պատմութիւնը (էջ 62—73), — ուսկից դարձեալ անբաժին եղած են հին կարծիքներն, թէ ռանցած ենք երբեմն հայկական մեհնագրեր: Հին գրականութիւն (էջ 72) եւն. աննպատակ

են Հայոց Մատ. Պատմութեան մէջ Բարդուէնի, Խորհրդուտի, Արիւրկանոսի (74), Պրոյն-րեսիոսի (81—2) եւն յիշատակութիւնք, քանի որ Հայ գրականութիւնն ոչինչ չաճած է անոնց-մէ. հակառակ դէպքին հարկ էր չմոռնալ նաեւ զՏաւրոս, զԱրմանոս, զՊրոկոպիոս եւն, որոնք այնպէս ցանկալի ներութիւններ աւանդած են Հայոց մասին: Կարեւորութենէ աւելի տեղ շնորհուած է նաեւ Հայաստանի քաղաքական պատմութեան (էջ 150—158 եւն). Մատ. Պատմ. կ'ենթադրէ որդէն քաղաքականին ի յառաջգունէ ժանօթութիւնը:

Երկար չենք ուզեր զբաղել նոյնպէս բովանդակութեամբ, յիշելով հարեւանցի, որ Խորենացին նոյն աւանդական գերթողահայրն է (էջ 123—37, անըմունքի եղաւ մեզ այսչափ ըզգածակ էջեր յատկացուիլ միայն Խորենացւոյ): Գիւտ Կաթողիկոս հեղինակած է նաեւ «Իրանական ճանքը» (էջ 137). Մովսէս Բ. Եղիվարդեցին 551ին Հայոց թուական հաստատած է եւ դրած «Խրատական թղթեր (!) ու ճանքեր (!), էջ 139. Արքայամ Կաթողիկոսի կ'ընծայուին Ներսէս Բ Աշտարակեցւոյ թղթերն եւ Դանոյ 555/6 ժողովը (էջ 149): — Երկար էջեր գրուած է Անանիա Շիրակացի (էջ 162—71), մինչդեռ աւելի Տյայկապ մասնաշաղկի սուղ սողերու մէջ ամփոփուած են այսպէս վարդան Պատմիչ (էջ 240) եւն: Հաստարօրինակ թուեցաւ մեզին հարցումս, զոր խօսելով վարդանայ վրայ կ'ուղղէ. «Արդեօք առականս վարդան Արգեկցին է թէ մի ուրիշը — դա շատ էլ պարզ չէ: Յամենայն դէպս, սրան եւս վերագրում են Առակագրքի կազմութիւնը, (էջ 240): Եւ Մատի ուսուերէն եւ Հ. Տաշեանի հայերէն ընդարձակ մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւններէն յետոյ Առակաց հեղինակի մասին տարակոյն զարմանալի է միայն: Զարմանալի է նաեւ այն, որ անհետաքրքրական կը նկատէ վարդանայ կարեւոր պատմագրութիւնը, իսկ անոր վերագրուած մեկնողական աշխատասիրութիւնք եւ ոչ իսկ յիշատակելու արժանի կ'ընէ: Նման բախտի հանդիպած են նաեւ ԺԳ—ԺԳ դարու երկու նշանաւոր Երզնկացի եւ Սիւնեցի մատենագիրք. հազիւ մանրատու քանի մը խօսք նուիրուած է (էջ 242) ԺԳ դարու Մենկիչ-բանաստեղծ-քերական Յովհ. Երզնկացւոյ եւ պատմագիր Ստեփ. Օրպէեանի. զուարճալի է լինէ Դասագրոցս մէջ վերջոյս համար թէ «Նոյնպէս սկուսմ է (Օրպէեանի պատմագրութիւնը) Ագամից (!) եւ Նոյից (!) ու հասնում

մինչեւ Սիւնեաց նախարարութեան վերջանալը, (էջ 242):

Հատ վարկարարօք է վերջապէս «Բանաստեղծութիւնը Հայ գրականութեան մէջ» (էջ 242—254) գլուխը. կարծէր երկարագոյն կանգ առնուլ այս Մատենագրութեան պատմութեան ամենակարեւոր գլխուն քով, եւ փոխանակ մի միայն գուշակի յատկացնելու 250—254 էջերը, պատշաճ խօսք ըսել նաեւ Յովհ. Թուրկումանջւոյ, Գր. Աղեմամբաջւոյ, Մկրտիչ Նաղաշի, մանաւանդ Կոստանդին Երզնկացւոյ մասին, որոնք Միջին դարու անուանի տաղասացներու շարքն կը կազմեն:

Ա. մասին վերջը կը նշմարուի Եւսեւլոսի մը, «Նմաններ Հայ բանահիւսութիւնից, քաղած Հայ պատմագիրներից եւ ժողովրդական հուշածոներից» (էջ 265—323), որով կը դիտէ հեղինակն ծանօթացնելու ուսանողները նշանաւոր մատենագրաց ոճին եւ ընդունի. հատուածներն լու ընտրուած են ընդհանրապէս:

Ահա փափագանի երկը, զոր ակամայ ստիպուեցանք մեզի ներկայացնել ըլլալու համար անկեղծ եւ «անաչառ», ըստ ինքրանաց հեղինակին (էջ 3), փափաքելով իրեն հետ, որ «հնար լինի ապագայում... աւելի կատարեւագործւած լոյս տեսնել»: Կը մաղթենք աւելի յաջողութիւն Բ. մասին, որ ներկայ գրականութեան պատմութիւնը պիտի ընդգրկէ:

Գ. Ն. Ա.

ԱՂԱՆԵՆՑԻ «ԳԻՐԱՆ» ՆՆԵՐԸ

Անխնդ վաստակաւորն Հայոց պատմութեան՝ Գիւտ ԲՏ. Աղանեանց երկար տարիներ է վեր (1893էն սկսեալ) առնուն յարատեւութեամբ ձեռնարկած է հրատարակել վերջին դարուց Երմիանին Կաթողիկոսաց թղթերը. ցայժմ լոյս ընծայած է մեծագիր՝ քառածալ, ութ պատկառելի հատոր որոնք ընդգրկած են Սիմէոն, Ղուկաս, Դանիէլ եւ Դաւիթ կաթողիկոսաց թղթերն եւ յարակից վաւերագիրներ, անգնահատելի աղբիւրներ՝ վերջին դարուց եկեղեցական եւ քաղաքական պատմութեան համար. յաջորդ հատորով կը խոստանայ յանձնել հրատարակութեան հաւաքածոյ մը՝ «Մանր մատենագիրք ԺԶ—ԺԸ դարուց», որ պիտի ընդհատէ իւր հետաքրքրական բազմատեսակ բովանդակութեամբ կաթողիկոսական վաւերագիրներու, — ոչ այնչափ շատերու մատչելի